[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

بازشناسی خانه در ابیانه

عباس شاکری‌زاد ابیانه* / سارا مسگری هوشیار** / حسن میری***

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۱۲/۱٤
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۰٦/۰۳

چکیده

مفهوم خانه به‌عنوان کانون زندگی خانوادگی برای انسان در زمان و مکان، همواره متفاوت بوده است و این مفهوم تابع انتظارات و توقعات ازخانه و پاسخ‌های به آن بوده است. در این میان خانهٔ روستایی علاوه بر محیطی برای زندگی، دربر گیرندهٔ فضاهای لازم برای تولید و معیشت روستائیان نیز هست که اغلب مجموع این فضاها در محدودهٔ مشخصی گرد هم آمده‌اند. با این حال، در روستای تاریخی ابیانه خانه یا به زبان محلی «کَیا» یک چهار دیواری بسته و محصور نیست و با آنچه از مفهوم عام خانه حتی خانه روستایی در ذهن وجود دارد، متفاوت است. برای ابیانه‌ای‌ها خانه تنها اتاقی نیست که در آن منزل کرده‌اند، در آن می‌خوابند، می‌پزند، می‌نشینند، از میهمان‌ها پذیرایی می‌کنند و وسایل ضروری زندگی را در آن جای می‌دهند. خانه به این جزء ختم نمی‌شود، بلکه مجموعه‌ای است از فضاهایی که به‌طور غیرمنسجم در روستا پراکنده‌اند. خانواده ابیانه‌ای نان را در نانوایی عمومی می‌پزد، انبار وسایل و آذوقه‌اش ممکن است اتاقی دور از محل زندگی‌اش باشد. گاه اجاقش کنار کوچه جای دارد، چهارپایش را درون طویله‌ای گوشه دیگری از ده می‌بندد، ابزار و لوازم کشاورزی و دامداری و هیزم و چوب و ... را اطراف روستا در فضای حفرشده در کوه نگهداری می‌کند و ... و((مجموعهٔ)) این فضاهاست که برای وی مفهوم"خانه" را به همراه دارد. به عبارت دیگر مجموعه فضاهایی جدا از یکدیگر و پراکنده در سطح روستا متعلق به خانواده، تشکیل خانه یا «کَیا» را می‌دهد. با این نگرش یک ابیانه‌ای هر کجای ده که فضایی بسازد یا مالک شود، خانه‌اش را گسترش داده است. این شیوهٔ زندگی پیچیده‌ترین قوانین و مقررات مالکیت را در روستا پدید آورده که کماکان زنده و پویاست. در این مقاله سعی شده است تا با شناخت زندگی مردم روستا، تشریح فعالیت‌های روزانه و نیازهای فضایی آن‌ها به معرفی مفهوم خانه در ابیانه پرداخته شود. بدین منظور نقشهٔ بسیار دقیقی از بافت روستا و کاربری‌های آن تهیه شود. بیش از ٦۰ واحد مسکونی رولوه و نقشهٔ چند بلوک ساختمانی تهیه شد. بدین ترتیب با تطبیق زندگی مردم و این فضاها و تجزیه و تحلیل آن‌ها مفهوم کالبدی خانه در ابیانه تشریح شده است. شناخت مفهوم خانه در ابیانه موجب می‌شود که با درک درست و صحیح از یک گونهٔ خاص و پیچیدهٔ سکونت و ویژگی‌های آن، مداخلات احتمالی در این روستا و بلکه در سایر روستاها نیز مفید واقع شود.

واژگان کلیدی: ابیانه، کَیا، خانه و مسکن روستایی.

---

* کارشناس ارشد معماری از دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی؛ مدیرعامل شرکت مهندسان مشاور باغتخت.
** کارشناس ارشد بازسازی پس از سانحه از دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی؛ طراح و پژوهشگر معماری و بازسازی شرکت مهندسان مشاور باغتخت.
*** کارشناس ارشد معماری از دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی؛ عضو هیئت علمی دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

مقدمه

تنوع الگوهای مسکن و معماری برآیند عوامل طبیعی، تاریخی، جغرافیایی، فلسفی، دینی، هنری و زیباشناسی انسان‌هایی است که در یک بستر تاریخی طولانی آن‌ها را ابداع و خلق کرده‌اند. ازاین‌رو، مسکن نیازی است که در زمان و مکان و محیط‌های مختلف معانی متفاوتی یافته و هر جامعه به فراخور نیازها، استعدادها، امکانات و محدودیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش شکل خاصی بدان بخشیده است.

در این میان مسکن روستایی پیچیده‌ترین شکل مساکن انسانی است؛ زیرا نه تنها نقش استراحتگاه، بلکه نقش تولیدی و معیشتی را نیز بر عهده دارد. به عبارت دیگر مساکن روستایی چند نقشی‌اند (ودیعی، ۱۳۵۲، ۲۴۵). پس اگر خانه را به مفهوم "پاسخی به نیازهای فضایی زندگی خانواده" بدانیم، زندگی روستایی نیازمند خانه‌ای است که بتواند ایفاگر نقش‌های مختلفی مشتمل بر رفع نیازهای ضروری و روزمره تا پاسخ به نیازهای فضایی معیشت روستائیان باشد.

مسکن روستایی پیچیده‌ترین شکل مساکن انسانی است؛ زیرا نه تنها نقش استراحتگاه، بلکه نقش تولیدی و معیشتی را نیز بر عهده دارد. به عبارت دیگر مساکن روستایی چند نقشی‌اند.

بنابراین با توجه به رابطهٔ تنگاتنگ نحوه زندگی و نوع سکونت در جوامع روستایی، شناخت واقعی مساکن روستایی در گرو شناخت زندگی روستائیان در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و معیشتی است که در مطالعات کالبدی فیزیکی کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد.

بنابراین در این مقاله تلاش شده است تا با شناسایی نحوهٔ گذران زندگی و معیشت اهالی ابیانه، فهرستی از نیازهای فضایی آنان تهیه شود. سپس پاسخ‌های فضایی ارائه‌شده توسط ابیانه‌ای‌ها به این نیازهای شناسایی شده تا از این مسیر شناخت ساختار و مفهوم خانه یا «کَیا» به گویش ابیانه‌ای حاصل شود.

با توجه به رابطهٔ تنگاتنگ نحوه زندگی و نوع سکونت در جوامع روستایی، شناخت واقعی مساکن روستایی در گرو شناخت زندگی روستائیان در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و معیشتی است که در مطالعات کالبدی فیزیکی کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد.

روش تحقیق

مقالهٔ حاضر حاصل تلاش و مطالعات گسترده‌ای است که فرایند زمانی طولانی را طی کرده است. به طوری که در طول سال‌های مختلف برای اجرای پروژه‌های متعدد به روستا مراجعه و اطلاعات مختلفی جمع‌آوری شده است. به‌صورت متمرکز نیز مجموعه مطالعات دقیق و وسیعی در مورد ابیانه با عنوان «طرح حفاظت جامع از روستای تاریخی ابیانه» طی دو سال از سال ۱۳۸۶ به بعد با مدیریت سازمان میراث فرهنگی و گردشگری صورت گرفت. و اطلاعات جامع و کاملی در خصوص وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ابیانه در دوران مختلف حاصل شد. انجام این مطالعات بستر مناسبی را برای پژوهش‌های ژرف‌تر دربارهٔ کالبد فیزیکی فراهم کرد و بدین ترتیب زمینه‌ای برای شناخت کالبد این زندگی پیچیده اجتماعی در روستا مهیا شد. یکی از بخش‌هایی که به موازات این مطالعات انجام شد، مطالعه در زمینه خانه‌های ابیانه بود. بدین منظور تعداد بسیاری از خانه‌های روستا رولوه و عملکرد فضاها بررسی شد. علاوه بر آن اکثر قریب به اتفاق خانه‌ها مورد بازدید و بررسی قرار گرفتند.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

مجموع ایـن مطالعـات پایـه‌ای شـد بـرای شـناخت "خانه" در ابیانه که شرح کامل آن با عنـوان «پژوهشـی در معماری مسکونی روستای تاریخی ابیانه» در دست تـدوین بوده و چکیده آن در اینجا ارائه شده است.

معرفی ابیانه

روستای ابیانه در دامنهٔ شمالی کوه کرکس در انتهـای دره‌ای به نام برزرود واقع شده است. دسترسی به روستا از طریق جادهٔ کاشـان بـه نطنـز پـس از طـی ۵۷ کیلـومتر از کاشان و در محلی به نام پل هنجن و پس از طـی مسـیری ۲۰ کیلومتری در داخل دره میسر است.

ابیانـــه از نظـــر تقســـیمات کشـــوری یکـــی از روستاهای دهستان برزرود، بخش مرکزی، شهرسـتان نطنز، استان اصفهان است.

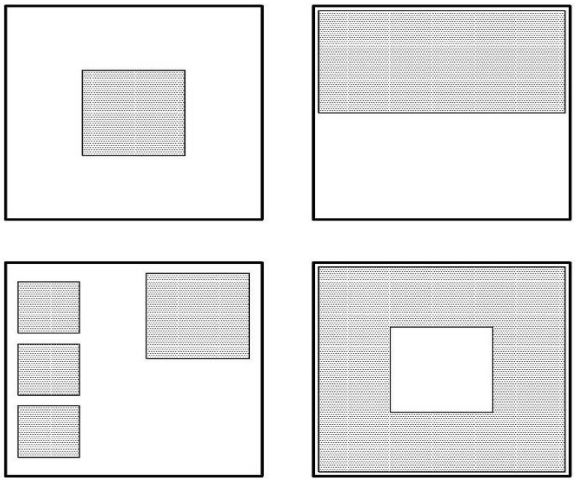
قـدمت زنـدگی در ابیانـه، سـنّت و شـیوه‌ای از سکونت را متبلور کرده که نمونه‌ای ناب از همزیستی انسـان و دسـت سـاخته‌هـایش بـا محـیط طبیعـی و جلوه‌های متفاوت آن مثل کـوه، دشـت و بـاغ را بـه نمایش می‌گذارد.

آنچه این همزیستی را موجب شده، ارزش‌هـای مورد احترام و توافق اهالی ابیانـه در ابعـاد فرهنگـی، اجتماعی و اقتصـادی اسـت. نمونـه‌ای بـی‌بـدیل کـه به‌عنوان یک اثـر ملـی و فرهنگـی مـورد شـناخت و احترام در مقیاس جهانی است.

قدمت زندگی در ابیانه، سنّت و شیوه‌ای از سـکونت را متبلور کرده که نمونـه‌ای نـاب از همزیسـتی انسـان و دست ساخته‌هایش با محیط طبیعی و جلوه‌های متفاوت آن مثل کوه، دشت و باغ را به نمایش می‌گذارد.

طرح مسئله

در روستاهای ایران بـا خانـه‌هـایی متنـوع از لحـاظ سازماندهی اجزا، فرم و کاربرد مصـالح مواجـه هسـتیم. ویژگی مشترک اغلب ایـن خانـه‌هـا آن اسـت کـه در قطعه زمینی مشخص ساخته شده‌اند (شکل ۱).

شکل ۱. الگوی رایج مسکن روستایی بـه‌صـورت مجموعـه منسجمی از فضاهای زیست و معیشت اسـت کـه در قطعـه زمین و محدوده‌ای مشخص گرد هم آمده‌اند.

به عبارت دیگر خانه در یک حریم تعریـف شـده‌ای کـه امـروز در جامعـه بـه‌عنـوان چهـاردیواری شـناخته می‌شود، شکل گرفته و اغلب تمامی فضاهای مورد نیـاز روستایی در این چهاردیواری محدود و معین ساماندهی شده‌اند. مطالعات نشان می‌دهـد کـه در روسـتای ابیانـه موضـوع کـاملاً متفـاوت اسـت و نیازهـای فضـایی روستائیان در اجـزای جـدا از هـم و پراکنـده در سـطح روستا تأمین شـده‌انـد. بررسـی نمونـه‌هـای متعـددی از خانه‌های روستای ابیانـه نشـان مـی‌دهـد کـه در اغلـب خانه‌ها فقط بخشی از فضاهای مورد نیاز یـک خـانوادهٔ روستایی وجود دارد که عمدتاً فضـای زیسـتی را دربـر می‌گیرد (اشکال ۲ و ۳).

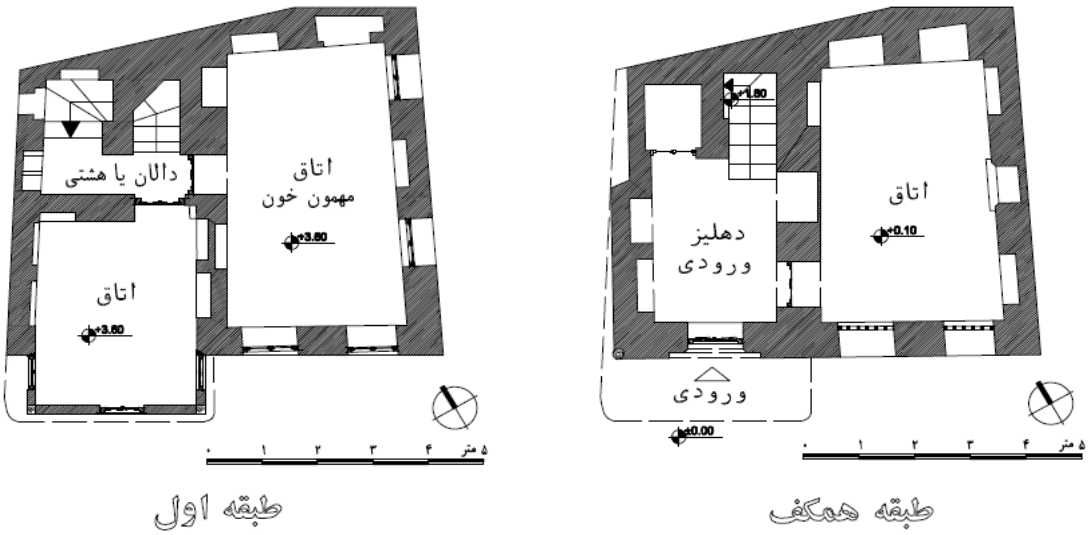
[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

فقـدان فضـاهای مربـوط بـه معیشـت و تولیـد در خانه‌های ابیانه سؤالاتی را در ذهن ایجاد می‌کند؛ از جملـه اهالی دام‌های خود را کجا نگهداری می‌کننـد؟ بـرای انبـار علوفه و هیزم، تهیهٔ نان، ذخیرهٔ مواد غذایی ماننـد گنـدم و غلات، نگه‌داری ابـزار و محصـولات دامـی و کشـاورزی و ... چه چاره‌ای اندیشیده‌اند؟ آیا معیشت و نحـوهٔ درآمـد روستائیان ابیانه به گونه‌ای است که نیازی بـه ایـن فضـاها ندارند؟ آیـا زنـدگی در ایـن روسـتا بـا روسـتاهای دیگـر متفاوت است؟ برای پاسخ به این سوالات، لازم اسـت تـا ابتدا زندگی ابیانه‌ای‌ها تشریح و سپس با معرفـی نیازهـای فضایی آن‌ها، پاسخ‌های کالبدی بررسی شود.

زنـــدگی در ابیانـــه، نیازهـــای فضـــایی و پاسخ‌های کالبدی

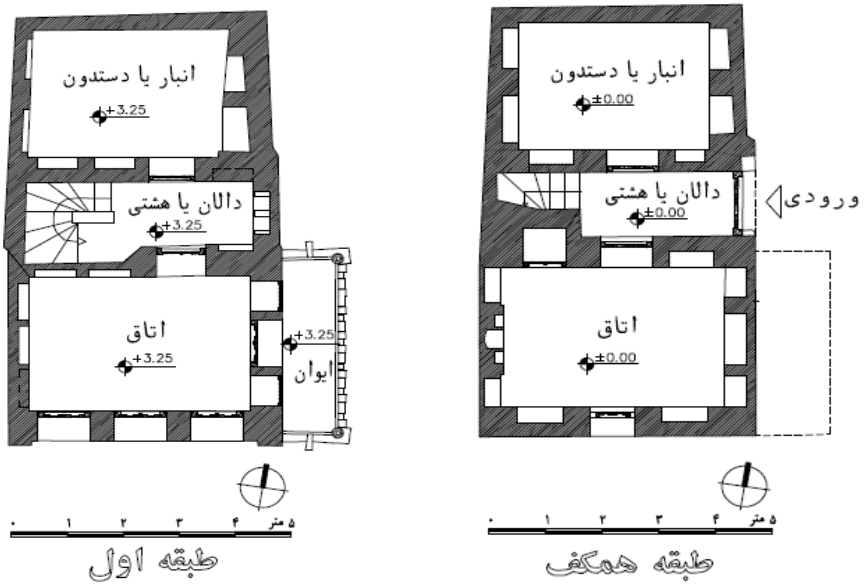
اهـالی ابیانـه ماننـد همـه روستانشـینان در زنـدگی روزمره‌شان دارای دو دسته فعالیـت‌هـا و نیازهـای مهـم هستند که عبارت‌اند: از نیازهای اولیه و ضـروری بـرای زیست و نیازها و فعالیت‌های مربوط به معیشـت. بـرای برآوردن هر یک از این دو دسته نیازها و فعالیـت‌هـا در زندگی روستائیان فضاهای خاصی مورد نیـاز اسـت کـه برای آن‌ها به صورت‌های مختلـف پاسـخ‌هـای کالبـدی داده شده است. با مطالعه دقیق و وسیعی که دربارهٔ نحوهٔ زندگی و معیشت خانواده‌ها و به تبـع نیازهـای فضـایی آن‌هـا در روسـتای ابیانـه انجـام گرفـت، در مجمـوع پاسخ‌های کالبدی اهالی ابیانه بـه ایـن نیازهـای فضـایی به‌صورت زیردسته‌بندی شد.

۱. مجموعـه فضـاهای منسـجم و پیوسـته در محـل سکونت خانوار

شکل ۲. خانه عزیزالله ابیانه در محله یسمان.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

شکل ۳. خانه جهونه در محلهٔ پَل.

در ابیانه بخشی از فضاهای لازم برای رفع نیازهای اولیه مربوط به زیست مانند خواب و استراحت، خورد و خوراک، پذیرایی از میهمان، نگهداری البسه، انبار مواد غذایی و تهیهٔ لبنیات و ... به‌صورت مجتمع و پیوسته در محل سکونت خانوار تأمین شده‌اند.

در این میان مهم‌ترین جزء خانه، اتاق یا به زبان محلی «یورت» است که بیشتر این عملکردها در آن انجام می‌شود. برای انجام هر یک از این فعالیت‌ها و تأمین آسایش و راحتی ساکنان در اتاق اجزایی مانند طاقچه، بخاری، تنور، کرسی و محل نگهداری رختخواب‌ها ایجاد شده تاحتی الامکان از فضای موجود به نحو بهینه استفاده شود (شکل ٤).

علاوه بر آن فضاهای جانبی از جمله دستدون[1]، دالان، پستو، انبار و حتی بخشی از فضای عمومی یا کوچه نیز برای تأمین نیازهای روزانه به کمک گرفته می‌شود. برای مثال آتش منقل ممکن است در بخاری یا اجاق داخل خانه، دالان یا حتی جلوی ورودی در معبر عمومی آماده شود (شکل ۵).

شکل ٤. استفادهٔ بهینه از فضای اتاق (کف، دیوارها و سقف)

در ابیانه بخشی از فضاهای لازم برای رفع نیازهای اولیه مربوط به زیست مانند خواب و استراحت، خورد و خوراک، پذیرایی از میهمان، نگهداری البسه، انبار مواد غذایی و تهیه لبنیات و ... به‌صورت مجتمع و پیوسته در محل سکونت خانوار تأمین شده‌اند.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

شکل ۵. اجاق برای پخت غذا در کنار معبر

پذیرایی از میهمان اغلب در همان اتاق اصلی محل زندگی خانواده در بخش تمیزتر با زیرانداز بهتر و در خانه‌های دو اتاقه در بهترین اتاق از نظر کیفیت اندود و زیرانداز انجام می‌شود و فضای مجزایی بدین منظور وجود ندارد. با این حال برخی خانواده‌های متمّول به لحاظ موقعیت اجتماعی و سیاسی، وسع مالی، فضای کافی و ورود میهمان‌های غیربومی، اتاق مجزای میهمان یا به زبان محلی "مِهماخون" دارند که گاه حتی دارای دو بخش زمستان‌نشین و تابستان‌نشین است و برای گردهمایی مردان و تصمیم‌گیری و حل اختلافات نیز از آن استفاده می‌شود. علاوه بر آن بام‌های وسیع هم به‌عنوان فضای پذیرایی جمعی در مراسم عروسی "میون بومی"[۲] کاربرد دارند. در مراسم عزاداری نیز تا چهلم شخص متوفا هر شب جمعه در فضای جلوی در خانه‌ها آتش برپا شده و از اهالی که برای عرض تسلیت و فاتحه‌خوانی آمده‌اند با حلوا و خرما پذیرایی می‌شود. این مراسم در حال حاضر به جز برپا کردن آتش همچنان برگزار می‌شود.

پذیرایی از میهمان اغلب در همان اتاق اصلی محل زندگی خانواده در بخش تمیزتر با زیرانداز بهتر و در خانه‌های دو اتاقه در بهترین اتاق از نظر کیفیت اندود و زیرانداز انجام می‌شود و فضای مجزایی بدین منظور وجود ندارد.

در رابطه با خورد و خوراک فضاهای مختلفی برای تأمین، نگهداری، آماده‌سازی و صرف نوشیدنی‌ها و غذاها وجود دارد. آماده‌سازی غذا اغلب در فضای نشیمن، دالان و ایوان یا بام صورت می‌گیرد و وسایل مورد نیاز آن اغلب در دستدون یا گوشه‌ای از انبار قرار داده می‌شوند. صرف غذا نیز اغلب در صورت مساعد بودن هوا در صفه‌ها یا ایوان و در زمستان در نشیمن بر روی کرسی صورت می‌گیرد.

فضاهای لازم برای ذخیره و نگهداری مواد غذایی برای مصارف روزانه، ماهانه و سالانه نیز حائز اهمیت است. گندم و آرد مصرفی سال درون کیسه یا گونی در سوله، انبار، نِهوَن[۳] یا درخمره‌هایی که در کف اتاق تعبیه شده، ذخیره می‌شوند.

نان اغلب به‌صورت ماهانه پخته و داخل صندوق‌های چوبی در دستدون یا صندوق‌خانه نگهداری می‌شود.

برای نگهداری غلات و حفظ آن‌ها از رطوبت، گزند حشرات و سارقان از سالیان دور در خانه‌ها سیلوی شخصی ایجاد شده و سایر مواد غذایی و خواروبار هم در ظروف مناسب در محلی خنک، مانند انباری و ایوان یا چیل[۴] نگهداری می‌شوند.

بدین ترتیب در ابیانه، عمدتاً نیاز به فضایی برای ذخیره مواد مختلف غذایی است، نه برای طبخ و آماده سازی آن. بنابراین فضای مستقلی به‌عنوان آشپزخانه وجود نداشته یا بسیار نادر بوده و بیشتر فضاهایی مانند انبار،

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

دستدون، سیلو و صندوق مورد نیاز است. از دیگر فعالیت‌های مهم خانواده در طول سال نیز تهیه و ذخیره سوخت گیاهی و دامی به منظور گرمایش و طبخ غذاست که با توجه به حجم زیاد باید در فضایی محفوظ از نزولات جوی ذخیره شوند. مصرف روزانه سوخت در کنار بخاری، دستدون، انباری، گوشه اتاق، دالان، صفه‌ها یا زیر پلکان و در درجه بعد در انبار به‌صورت جزئی از بنای اصلی خانه یا فضایی مجزا در جای دیگری از روستا و در نهایت در کنده‌های اطراف روستا ذخیره می‌شوند (شکل ٦ و ٧).

شکل ٦. ذخیرهٔ سوخت در انبار

شکل ٧. ذخیرهٔ چوب و هیزم در کنده

در ابیانه، عمدتاً نیاز به فضایی برای ذخیره مواد مختلف غذایی است، نه برای طبخ و آماده سازی آن. بنابراین، فضای مستقلی به‌عنوان آشپزخانه وجود نداشته یا بسیار نادر بوده و بیشتر فضاهایی مانند انبار، دستدون، سیلو و صندوق مورد نیاز است.

۲- فضاهای مشاع و اشتراکی بین اهالی روستا

در ابیانه بخشی از فضاهای مورد نیاز به‌صورت مشاع و اشتراکی بین اهالی روستا مورد استفاده قرار می‌گیرد که از آن جمله می‌توان نانوایی، شستشوی ظروف و لباس (کنار جوی آب)، حمام عمومی، توالت عمومی، محل‌های تجمع، گفتگو و گذران اوقات فراغت، هاوَن (برای کوبیدن گندم و ذرت) و چِرِشگاه (برای تهیهٔ شیرهٔ سیب) را نام برد.[٥]

در گذشته نان به‌عنوان مهم‌ترین مادهٔ غذایی توسط خود خانواده تهیه می‌شد. در برخی خانه‌ها تنور وجود داشت؛ ولی خانواده‌ها عمدتاً از نانوایی عمومی بیرون خانه به‌صورت مشترک بین همسایگان استفاده می‌کردند (شکل ٨).

از ویژگی‌های مهم در ابیانه نانوایی‌های اغلب وقفی بوده است. به طوری که در هر محله فردی، زمین یا ساختمان نانوایی را وقف کرده بود و اهالی در آن تنور می‌ساختند و در صورت آسیب‌دیدگی آن را تعمیرمی‌کردند. از طرفی پیش از اجرای شبکهٔ لوله‌کشی آب در ابیانه، امکان دسترسی مستقیم به آب در اغلب خانه‌ها فراهم نبود و برای نیازهای روزمره و شستشوی ظروف و البسه به مسیر اصلی آب در میانه روستا مراجعه می‌کردند و بدین ترتیب بخشی از فعالیت‌های روزمره که امروزه در فضای آشپزخانه و مانند آن انجام می‌شود، در گذشته به دور از هستهٔ اولیه خانه و کنار جوی آب صورت می‌گرفت. در واقع کنار

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

نهر آب نیز به‌طور مشاع و اشتراکی بین اهـالی، بخشـی از فضاهای خانه به مفهوم امروز را تشکیل می‌داد.

شکل ۸ . یکی از نانوایی‌های عمومی

همچنـین در گذشـته بـه دلایـل متعـددی؛ از جملـه موقعیت استقرار خانه‌ها نسبت به جریان آب، مشکل تأمین سوخت برای گرمایش، فقدان امکانات فنی، هزینهٔ احداث و مشـکل دفع یا هـدایت فـاضلاب امکـان اسـتحمام در خـانه وجـود نـداشت و اهالی از دو حمام عمومی روسـتا استفاده می‌کردند.

در گذشته نان به‌عنوان مهم‌ترین مادهٔ غذایی توسط خود خانواده درست می‌شد. در برخی خانه‌هـا تنـور وجـود داشت؛ ولی خانواده‌ها بیشتر از نانوایی عمـومی بیـرون خانه به‌صورت مشترک بین همسایگان استفاده می‌کردند (شـکل ۸). از ویژگـی‌هـای مهـم در ابیانـه نانوایی‌های وقفی بوده است.

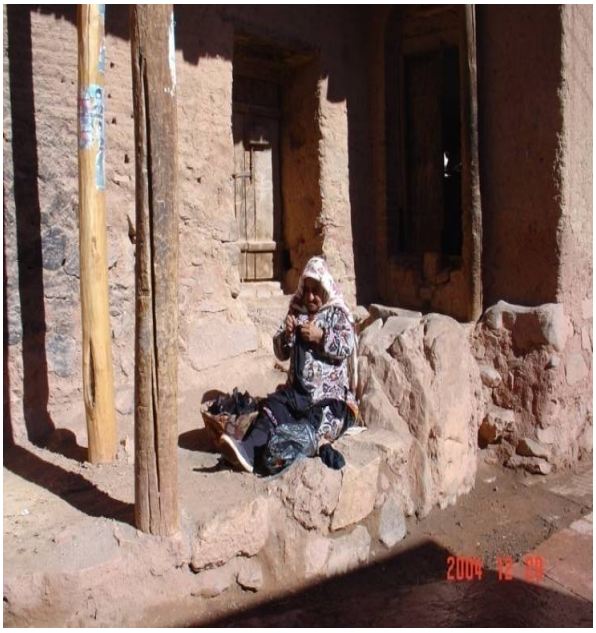
مشکل احداث چاه آب یا فاضلاب در بستر سنگی روسـتا، نفـوذ آب فاضـلاب واحـدهای بالادسـت بـه خانه‌های پایین‌تر در شیب بافت، محدودیت‌های ساخت به لحاظ فشردگی واحدها و نبـود فضـای بـاز مناسـب موجب شده بود که در اغلب خانه‌ها، سرویس بهداشتی احداث نشود. بنابراین، بـه نـدرت در برخـی منـازل بـا شرایط خاص کـه دارای باغچـه و فضـای بـاز مناسـب بودند، مستراح وجود داشـت. ازایـن‌رو، در مکـان‌هـای مناسب آبریزگاه‌هایی با مالکیت خصوصی سـاخته شـده بود که کاربرد عمومی داشتند؛ ولی حق اسـتفاده از کـود حاصل فقط در اختیار مالک بود. در نتیجـه نگهـداری و جمع‌آوری فاضلاب آن‌ها به خوبی انجام می‌شد و کمتر موجب آلودگی محیط می‌شد. بـدین ترتیـب بخشـی از نیازهای ضـروری و مسـتمر اهـالی در فضـاهای جنبـی خارج از هسته اصلی خانه ساماندهی شده است.

همچنـین در گذشـته بـه دلایـل متعـددی؛ از جملـه موقعیت استقرار خانه‌ها نسبت به جریان آب، مشـکل تأمین سوخت برای گرمـایش، نبـود امکانـات فنـی، هزینه احداث و مشکل دفع یا هدایت فاضلاب امکان استحمام در خانه وجود نداشت و اهالی از دو حمـام عمومی روستا استفاده می‌کردند.

عـلاوه بـر آن تجمـع، گفتگـو و گـذران اوقـات فراغـت اهـالی بـه‌ویـژه مـردان اغلـب در گـره‌هـا و گذرهای مختلف روستا صورت مـی‌گیـرد. از طرفـی صنایع دستی کوچک ماننـد گیـوه‌چینـی، بافنـدگی و لباس‌دوزی که بیشتر توسط زنـان در اواخـر پـاییز و زمستـان و بـا کـاهش فعالیت کشاورزی و دامـداری انجـام مـی‌شـود، جـای خـاصی را در خـانه بـه خـوداختصاص نمی‌دهد و گـاه روزهـا زنـان بیـرون

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

خانه در مکان‌های خاصی دور هم جمع شده و ضمن دیدار و گفتگو بدین فعالیت‌ها می‌پردازند[۶] (شکل ۹).

شکل ۹. انجام صنایع دستی کنار راستهٔ اصلی روستا

۳- فضاهای پراکنده در روستا

در ابیانه، بخشی از فضاهای مورد نیاز به‌ویژه فضاهای مرتبط با معیشت خانوار مانند طویله‌ها، کنده‌ها، سول‌ها، انبارها (انبارهای علوفه، وسایل کشاورزی، دامداری، هیزم و سوخت و وسایل متفرقه) و کارگاه‌ها به‌صورت پراکنده در سطح روستا شکل گرفته‌اند و برای صنایعی؛ شامل خراطی، قاشق تراشی، نجاری، گیوه‌کشی، زری‌بافی، آهنگری و زرگری، کارگاه مجزایی اختصاص یافته که اغلب جدا از خانهٔ اصلی یا حداقل با فضای واسطی بین آن‌ها ایجاد شده است.[۷]

معیشت ساکنان ابیانه بر پایهٔ زراعت، دامداری، باغداری، صنایع دستی و خدمات بوده است. هر یک از این مشاغل وسایل و ابراز کار خاصی دارند و برای داشت، برداشت و نگهداری محصولات آن‌ها فضاهای کالبدی ویژه‌ای موردنیاز بوده است که به‌طور کلی در روستاها فضاهای مذکور بخشی از فضای خانه محسوب می‌شوند.

صنایع دستی کوچک مانند گیوه‌چینی، بافندگی و لباس‌دوزی که بیشتر توسط زنان در اواخر پاییز و زمستان و با کاهش فعالیت کشاورزی و دامداری انجام می‌شود، جای خاصی را در خانه به خود اختصاص نمی‌دهد و گاه روزها زنان بیرون خانه در مکان‌های خاصی دور هم جمع شده و ضمن دیدار و گفتگو بدین فعالیت‌ها می‌پردازند.

زراعت در ابیانه به سه طریق کشت و کار در دشت پایین و بالا (توسط مالکان یا کارگران آن‌ها)، در مزارع اطراف روستا (توسط رعیت‌ها) یا مالکیت اراضی در سایر روستاها انجام می‌گرفت.

به رغم برخی تفاوت‌ها در هر صورت زارعان متناسب با تعداد و نوع وسایل و محصولات خود، نیازمند محلی برای نگهداری وسایل و ابزار زراعت[۸] و همچنین انبار و فرآوری محصولات کشاورزی بودند. بدین منظور فضاهای متعددی کنار هسته اصلی خانه یا خارج از محل سکونت به‌طور پراکنده در روستا (شکل ۱۰) یا به‌صورت کنده‌های متعددی خارج از بافت روستا ایجاد شده است.

وسایل و ابزار زراعت اغلب در مکان‌هایی مانند دستدون، انبارهای زیر خانه‌ها یا کنار طویله‌ها و کَنده[۹] نگهداری می‌شدند. محصولات کشاورزی؛ شامل گندم، جو و ذرت را اغلب داخل "تا"[۱۰] در دستدون و انباری و در صورت حجم کم داخل خمره‌های گلی در دستدون ذخیره می‌کردند. کاه را به‌دلیل حجم زیاد در کَنده‌ها و انبارهای بزرگ کنار طویله‌ها نگهداری

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

شکل ۱۰. انبار برای نگهداری ابزار و وسایل کشاورزی

می‌کردند تا استفاده از آن‌ها آسان باشد و کاه مازاد را به اصطلاح سَرِ خرمن‌کوب به دیگران می‌فروختند. علوفهٔ دامی مانند شبدر، یونجه و علف‌های هرز هم پس از خشک شدن در محیطی باز یا روی بام، به انبار یا کَنده منتقل می‌شد. دامداری به‌عنوان نوع دیگری از معیشت در ابیانه به دو صورت در داخل بافت یا خارج از هستهٔ اصلی روستا انجام می‌شده است.

در داخل بافت، بیشتر اهالی روستا تعداد محدودی دام و طیور در خانه نگهداری می‌کردند که به‌دلیل نحوهٔ نگهداری، نوع غذای دام، سازگاری دام‌ها با یکدیگر و حتی ممانعت از ترکیب فضولات آن‌ها برای بهره‌برداری‌های آتی اغلب به فضاهای مجزایی نیاز بود و اغلب حداقل دو طویله داشتند. احشام را بهار و تابستان در "بهاربند"[11] (شکل ۱۲) و گوسالهٔ کوچک، بره یا بزغاله را جدا از بقیهٔ احشام در فضای مستقل "گوجادون"[12] یا در گوشه‌ای از طویله نگهداری می‌کردند. فضای "اُشترخون" نیز با ابعادی بزرگ‌تر از طویله در گذشته محل نگهداری شتر بود که امروز مشابه طویله کاربری دارد (شکل ۱۱).

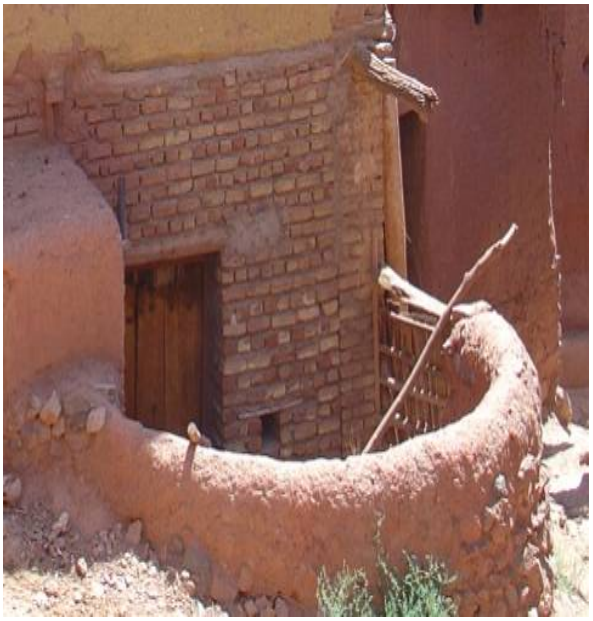

شکل ۱۱. اشترخون در محله یُسمان

در این حالت علوفه و غذاهای دام با توجه به تعداد و نوع دام‌ها به‌طور مجزا در کَنده‌ها و انبارهای متعدد نگهداری می‌شوند. با توجه به شیب روستا اغلب طبقهٔ زیر محل سکونت و گاه فضاهایی یک طبقه و مجزا به طویله و انبار اختصاص یافته است. با این حال مطالعه مالکیت‌ها نشان می‌دهد که اغلب محل سکونت خانواده جدا از طویله‌ها و انبار است و حتی برخی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

ساختمان‌های دو طبقهٔ کـه طبقـه زیـرین طویلـه بـوده، دو مالکیت متفاوت داشته‌اند.

شکل ۱۲. بهاربند در خانه کبیری محله پَل

ازاین‌رو، یـک خـانوار ممکـن اسـت، دارای طویلـه و انبارهـــای مختـــلف جـــدا از محـل ســـکونت خـود در روستا باشد.

با توجه به شیب بستر روسـتا اغلـب طبقـهٔ زیـر محـل سکونت و گاه فضاهایی یک طبقه و مجزا بـه طویلـه و انبار اختصاص یافته است. با این حال مطالعهٔ مالکیت‌ها نشان می‌دهد که اغلب محل سکونت خـانواده جـدا از طویله‌ها و انبار است.

نوع دیگر دامداری نیـز بـه‌عنـوان یکـی از مهـم‌تـرین ممرهای درآمد اهالی روستا در مقیـاس زیـاد بـالغ بـر ٤٠ هزار رأس دام توسط جمع کثیـری از اهـالی یـا بـه‌وسـیله چوپـان خـارج از بافـت مسـکونی روسـتا و حتـی تـا ٢٤ کیلومتری آن صورت می‌گرفت. بنابراین در ایـن شـیوه، برای نگهداری دام‌ها هیچ‌گونه فضـــایی داخـل روستـــا مـورد نیـــاز نبـود و تنهـا بـرای نگهـداری وسـایل و محصـــولات دامـــی فضـــایی در واحـــدهای مســـکونی اختصاص می‌یافت.

علاوه بر این فعالیـت‌هـای ، جـز رعیـت‌هـا اکثـر خانواده‌ها و شاغلان حرفه‌های خدماتی و صنایع دسـتی در یک یا چند مکـان بـه‌صـورت پراکنـده بـاغ داشـتند (لمتون، ١٣٦٢) و این فعالیت روزمره و دائمی نیز از دو جنبه "ابزار تولید و محصولات باغی" تـأثیر مهمـی بـر زندگی و فضاهای زیستی خانه آن‌ها داشته است.

ابزار و وسایل مختلف باغـداری در فضـاهای انبـار، کَنده یا سول[١٣] و برخی وسایل مانند بیل و کلنگ اغلـب کنـار طویلـه یـا در انبارهـای نزدیـک خانـه قـرار داده می‌شوند. جمع‌آوری و نگهداری هر یک از محصـولات باغ شامل انواع میوه‌ها، علوفه و چوب نیز فرایند خاصی را طی می‌کند و نیازمند فضاهای متفاوتی اسـت کـه بـه تناسب داخل یا خارج خانه شکل گرفته‌اند.

مطالعات و بررسی‌های انجام شده حاکی از آن است کـه در روستای ابیانه برای انجام فعالیت‌های مختلف، فضـاهایی متناسب با نوع و میزان نیاز و نحوه ارتباط بـا دیگـر فضـاها، درون خانه یا بیرون از آن به‌طور پراکنده در سـطح روسـتا و حتی خارج و اطراف روستا ایجاد شده‌اند.

در اشـکال ١٣ و ١٤ موقعیـت مجموعـه فضـاهای مختلف دو خانـه واقـع در بلـوک پـل و محلـه یسـمان نمایش داده شده است.

بـدین ترتیـب نیازهـای یـک خـانواده ابیـانه‌ای را مجموعه فضاهایی منفک و جدا از یکدیگر ولی وابسـته برطرف می‌کند. گاه برای رفع یـک نیـاز چنـد فضـا بـا اولویت‌های مختلف ایجاد شده و گاه یک فضا پاسخگوی عملکردهای مختلف است.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

مطالعات و بررسی‌های انجام‌شده حاکی از آن است که در روستای ابیانه برای انجام فعالیت‌های مختلف، فضاهایی متناسب با نوع و میزان نیاز و نحوهٔ ارتباط با دیگر فضاها، درون خانه یا بیرون از آن به‌طور پراکنده در روستا و حتی خارج و اطراف روستا ایجاد شده‌اند.

در ابیانه اولاً به منظور حداکثر بهره‌برداری از فضاها نه تنها فضاها چند عملکردی هستند، بلکه از جزء جزء عناصر فضا مانند کف، دیوار و حتی سقف نیز برای رفع نیازهای فضایی استفاده می‌شود ثانیاً فضاهای مورد استفاده عمدتاً مجزا و به‌صورت پراکنده در روستا قرار دارند.

نتیجه

خانهٔ ابیانه‌ای (« کَیا » به زبان محلی) از اجزا و فضاهای متنوع و پراکنده‌ای در سرتاسر روستا تشکیل می‌شود که مفهوم "خانه" در تک‌تک این فضاها ریشه دوانده است.

به عبارت دیگر خانه مجموعه‌ای از فضاهای غیرمنسجم کوچک و بزرگ در روستا را به خود اختصاص می‌دهد. ازاین‌رو، مفهوم خانه در ابیانه با مفهوم عام به اصطلاح "چهار دیواری" که امروز تصور می‌شود، کاملاً تفاوت دارد.

بنابراین، گردشگران و بازدیدکنندگان از روستای ابیانه در مشاهدات اولیه خود خانه ابیانه‌ای را به‌صورت بنایی؛ شامل مجموعه اتاق‌ها و فضاهای مسکونی وابسته تصور می‌کنند که در هر ساختمان یک خانواده سکونت دارد، اما مطالعات عمیق‌تر حاکی از آن است که خانه در حقیقت مجموعه فضاهایی است که در روستا یا حتی خارج از بافت پراکنده‌اند.

به طوری که خانواده نان را در نانوایی عمومی می‌پزد که فضایی در جایی جدا ازخانه‌اش است. انبار وسایل و آذوقه‌اش ممکن است اتاقی به دور از محل زندگی‌اش باشد. چهارپایش را درون طویله‌ای در گوشه دیگری از ده می‌بندد.

دام یا میوه‌های مازاد را درکنده‌های پای کوهپایه نگهداری می‌کند. برای استحمام به حمام عمومی می‌رود و از مستراح عمومی که فضایی در کنار معبر برای او و همسایگان است، استفاده می‌کند و زن‌های خانه در آفتاب کنار معبر می‌نشینند و نخ می‌ریسند، گویا آنجا نیز بخشی ازخانهٔ آن هاست.

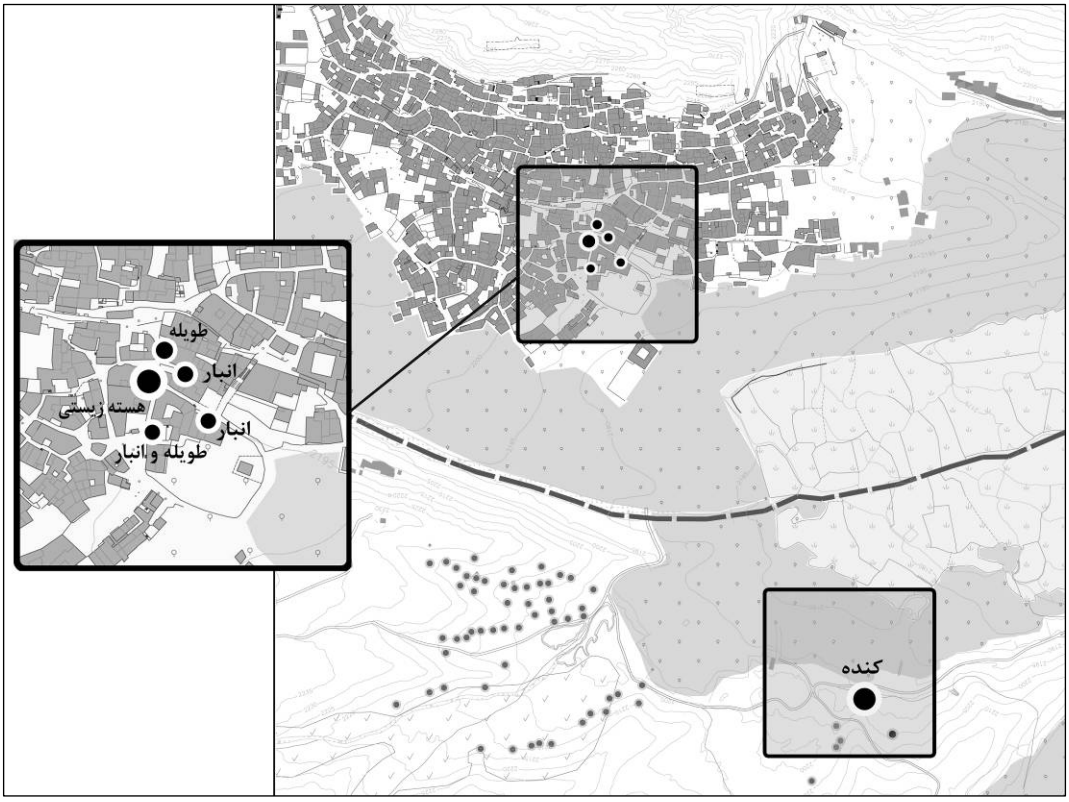
به‌طور مسلم چنین شیوهٔ زندگی و مفهومی از خانه در ابیانه که متفاوت از اکثر خانه‌های روستایی مناطق دیگر است و این امر که خانه از مجموعه منسجمی از فضاهای مختلف درون یک قطعه زمین تشکیل نشده، ناشی از دلایل و عوامل خاصی است که نیاز به مطالعات مستقلی دارد.

بدین ترتیب خانوادهٔ ابیانه‌ای در هر جای روستا اتاقی بسازد یا مالک شود، خانهٔ خود را گسترش داده است و بخشی از فعالیت‌های زیستی و معیشتی خود را در آن جاری و ساماندهی خواهد کرد.

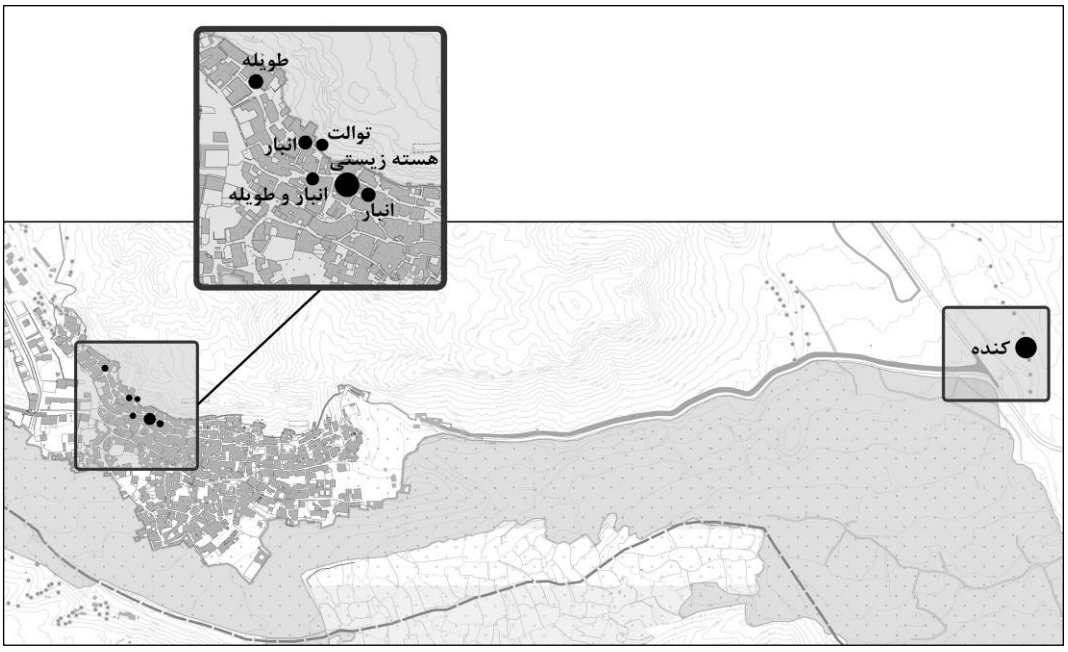
ازاین‌رو، اغلب با خانواده‌هایی مواجه می‌شویم که خانه‌ای محدود به یک یا دو اتاق دارند و در اغلب خانه‌ها تنها بخشی از فضاهای مورد نیاز یک خانواده روستایی وجود دارد.

به‌طور مسلم چنین شیوهٔ زندگی و مفهومی از خانه در ابیانه که متفاوت از اکثر خانه‌های روستایی مناطق دیگر است و این امر که خانه از مجموعهٔ منسجمی از فضاهای مختلف درون یک قطعه زمین تشکیل نشده، ناشی از دلایل و عوامل خاصی است که نیاز به مطالعات مستقلی دارد.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

شکل ۱۳. مجموعه فضاهای خانه‌ای در محله یُسمان

شکل ۱٤. مجموعه فضاهای یک خانه در محله پَل

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

نوع زندگی در روستای ابیانه پیامدهای خاصی را به دنبال داشته است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به نظام پیچیده و منحصربه‌فرد مقررات مالکیت و قوانین خاص مدیریتی که طی سالیان طولانی سکونت در ابیانه پدید آمده، اشاره کرد.

این نوع زندگی در روستای ابیانه پیامدهای خاصی را به دنبال داشته است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به نظام پیچیده و منحصربه‌فرد مقررات مالکیت و قوانین خاص مدیریتی که طی سالیان طولانی سکونت در ابیانه پدید آمده، اشاره کرد.

منابع

- آلپاکونوولو، آدریانو و دیگران. معماری بومی، فضا، انجمن فرهنگی ایتالیا و تهران، تهران، ۱۳٦۵.
- اریسی، امین. پژوهشی در جزئیات معماری روستای تاریخی ابیانه، پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری روستای ابیانه، ۱۳۸۳.
- اقتصادی، کیارش. اریسی، امین. جزئیات معماری ابیانه، فاز مقدماتی، پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری روستای ابیانه، ۱۳۸۲.
- بیتس، دانیل. انسان‌شناسی فرهنگی، محسن ثلاثی، علمی، تهران، ۱۳۷۵.
- پور افکاری، نصرالله. جامعه شناسی عوام، اصفهان، ۱۳٥٤.
- چیتامبار، ج.ب. مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی با تأکید بر جامعه‌شناسی روستایی، احمد حجاران و مصطفی ازکیا، نی، تهران، ۱۳۷۳.
- خسروی، خسرو. جامعه‌شناسی روستاهای ایران، دانشکدهٔ علوم اجتماعی و تعاون، تهران، ۱۳۵۱.
- خسروی، خسرو. جامعه دهقانی در ایران، پیام، تهران، ۱۳۵۸.
- خوانساری ابیانه، زین‌العابدین. ابیانه و فرهنگ مردم آن، گنجینهٔ هنر، تهران، ۱۳۸۸.
- رفیع‌پور، فرامرز. جامعهٔ روستایی و نیازهای آن، انتشار، تهران، ۱۳٦٤.
- روح‌الامینی، محمود. زمینهٔ فرهنگ شناسی، عطار، تهران، ۱۳٦۸.
- سیرو، ماکسیم. راه‌های باستانی ناحیهٔ اصفهان و بناهای وابسته به آن‌ها، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، تهران، ۱۳۵۷.
- کاسیرر، ارنست. فلسفه و فرهنگ، بزرگ نادرزاد، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مرکز ایرانی مطالعه فرهنگها، تهران ۱۳٦۰.
- لمتون، ا.ک.س. مالک و زارع در ایران، امیری، علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳٦۲.
- مؤمنی، باقر. سیمای روستای ایران، پیوند، تهران.
- مهندسان مشاور باغتخت. طرح حفاظت جامع از روستای تاریخی ابیانه، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ۱۳۸۷.
- مهندسان مشاور باغتخت. پژوهشی در معماری مسکونی روستای تاریخی ابیانه، تهران، ۱۳۷۸-۱۳۸۹.
- نظری داشلی برون، زلیخا و دیگران. مردم شناسی روستای ابیانه، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، پژوهشکده مردم شناسی با همکاری ادارهٔ کل امور فرهنگی، تهران، ۱۳۸٤.
- ودیعی، کاظم. مقدمه‌ای بر روستاشناسی ایران، دهخدا، چاپ ۲، تهران، ۱۳۵۲.
- وکیلیان، احمد. فرهنگ مردم، پرنگار، تهران، ۱۳۸۵.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]